

Руда Л.П.

кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки
підприємства і виробничого менеджменту

Вінницький національний технічний університет

Причепя І.В.

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства і
виробничого менеджменту

Вінницький національний технічний університет

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ТА СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

У статті досліджено перспективні напрямки вдосконалення моделі розвитку аграрного сектору. Здійснено ґрунтовний аналіз наукових поглядів на проблеми розвитку аграрного сектору і сільських територій. Обґрунтовано необхідність створення адекватної методичної бази аналізування сільськогосподарського виробництва як основи для прийняття управлінських рішень. Встановлені критерії ідентифікації моделі розвитку аграрного сектору. Визначено показники оцінювання стану та рівня розвитку сільських територій.

Ключові слова: аграрний сектор, моделі розвитку, сільські території, ефективність, громади, управління.

Постановка проблеми Аграрний сектор є одним з найпотужніших секторів економіки, що забезпечує рівень економічної стійкості та продовольчої безпеки країни. Трансформаційні процеси, що відбулись в аграрному секторі, спричинені проведенням економічних реформ та дією цілої низки соціально-економічних факторів, посилили суттєвий рівень диференціації регіонів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку аграрного сектору та сільських територій присвячені роботи вітчизняних науковців О.

Бородіної, П. Гайдуцького, С. Коляденко, Ю. Лупенко, О. Мороза, Ю. Нестерчук, Х. Притули, В. Проценка, П. Саблука, В. Скальського, О. Стефанюк, Г. Черевко, Є. Ходаківського, О. Топчієва, Т. Уманець та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на значні здобутки науковців, слід відзначити, що питання перспективних напрямів розвитку аграрного сектору потребує подальших досліджень. Враховуючи наявні проблеми у процесі забезпечення ефективності аграрної політики в Україні, актуалізується питання створення адекватної методичної бази аналізування сільськогосподарського виробництва як основи для прийняття управлінських рішень. Отже, слід проаналізувати існуючі підходи в науковій літературі, що надасть можливість визначити оптимальний варіант ідентифікації зазначених процесів.

До не вирішених раніше питань, слід віднести, розробку критеріїв для визначення взаємоузгоджених моделей розвитку аграрного сектору і сільських територій.

Мета статті полягає у встановленні критеріїв ідентифікації моделей розвитку аграрного сектору і сільських територій

Виклад основного матеріалу

Реформаційні процеси, що відбувались в аграрному секторі України, стали причиною появи низки трансформаційних ознак: зникнення старих та поява нових домінуючих організаційно-правових форм господарювання; зміни у підходах до визначення власності; суттєвих структурних змінах в аграрному секторі. Подальший розвиток аграрного сектору напряму залежатиме від ефективного механізму господарювання у цій сфері. Особливістю даних процесів є наявність чітких територіальних характеристики. Саме від їх адекватного трактування та визначення вірних підходів до їх регулювання залежить ефективність функціонування аграрного сектору та управління його розвитком.

На думку О. Бородіної [1], методологічною основою формування стратегій для аграрного сектора в ЄС та інших розвинених країнах світу є концепція

багатофункціональності сільського господарства, адже сільське господарство як вид економічної діяльності продукує не лише товари, а й незамінні суспільні блага (послуги) нетоварного характеру, найважливіші з яких – продовольча безпека, економічні умови існування сільського населення, відтворення селянства, підтримання екологічної рівноваги, збереження біорізноманіття тощо. Вітчизняна модель аграрного виробництва, сформована протягом двох останніх десятиліть, не забезпечує виконання ним його багатофункціональної місії. Ця модель лише дає змогу нарощувати виробничий й експортний потенціал та отримувати вагомі фінансові результати певному колу виробників. Такий підхід до розвитку галузі зародився у радянський період, і за інерцією продовжує культивуватися нині. Задовільні показники обсягів виробництва, а згодом і експорту продукції стали сприйматися як синонім успішності галузі, добробуту села і стандарт, тоді як прагнення до зростання сільськогосподарського виробництва та його експортного потенціалу витіснило прагнення до поліпшення добробуту селян. За такого підходу суспільні блага, що повинні створюватися у процесі виробництва, продукуються недостатньо[1].

На думку В. Трегобчука, в умовах поширення світової глобалізації, яка не омине і українське село, важливим є досвід західноєвропейської моделі використання та благоустрою сільських територій. Тобто необхідно розглядати сільські території у форматі багатофункціональності і еколого-зрівноваженості при сталому вирішенні виробничих, екологічних, соціальних питань, а також побутово-культурних проблем, з якими наразі стикається село [2].

А. Іванько підкреслює, що здійснення зваженої територіальної аграрної політики вимагає розробки комплексу критеріїв оцінки стану агропромислового виробництва на базі аналізу ситуації і тенденцій розвитку територій [3]. До основних оціночних показників стану розвитку територій слід віднести: обсяги виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, рівень реальних доходів населення, якість життя, рівень зайнятості, ступінь соціальних гарантій і економічну захищеність сільського населення. У довгостроковому періоді

основним оціночним показником розвитку території є створення стабільного і збалансованого механізму відновлення його ресурсного, соціального, економічного і екологічного потенціалу.

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин для підвищення соціально-економічного розвитку економічних територій важливим залишається питання інвестиційної діяльності. Так, І. Андрушків зазначає, що ефективне реформування економіки неможливе без масштабних інвестицій, які являють собою найважливіший фактор зростання [4]. Саме тому підвищення ефективності використання існуючих інвестиційних ресурсів повинно здійснюватись з урахуванням особливостей окремих територій, вимагає розроблення стратегічного плану їх розвитку, який би враховував інтереси всіх агентів (активних учасників життєдіяльності) території й перспективи їх розвитку, а також територіальної інвестиційної програми, яка б ґрунтувалася на інтересі бізнесу. Звідси стратегічний курс на рівні території щодо залучення інвестицій повинен орієнтуватися на перспективу і передбачати послідовне розв'язання існуючих питань великого масштабу; до останніх віднесені: структурна перебудова економіки регіону, сприяння більш повній зайнятості населення, повніше використання ресурсів.

На думку Т. Зінчук, за сучасних умов євроінтеграційного курсу України досить актуальним бачиться вивчення, узагальнення та використання досвіду західноєвропейських країн у формуванні політики сільського розвитку як складової Спільної аграрної та регіональної політик ЄС [5]. Відсутність національного єдиного комплексного підходу до сільського розвитку та стандартів соціального забезпечення сільського населення негативно відбивається на рівні життя та соціально-економічній ситуації на селі. В процесі послідовного реформування в ЄС сформувалася нова концепція мультифункціональності сільського господарства, відповідно до якої результатами сільськогосподарської діяльності є не тільки виробництво товарів (продовольства та сільськогосподарської сировини), але і створення суспільних благ.

Отже, у системі розвитку соціально-економічної інфраструктури територій першочергового розв'язання потребують такі питання, як реформування економічних відносин через проведення радикальних змін чинного порядку фінансування, кредитування, оподаткування та ціноутворення, забезпечення збалансованого розвитку в ході реалізації програм житлового, цивільного та промислового будівництва; технічне переоснащення галузей місцевої економіки з широким застосуванням вітчизняних і зарубіжних науково-технічних досягнень. Але все це потребує найбільш можливого врахування особливостей конкретної економічної території, диференційованої за спорідненими соціально-економічними характеристиками, а не адміністративно-територіально.

Враховуючи сутність зрівноваженого розвитку сільських територій, пріоритетність інтересів селян та сильні і слабкі сторони сучасного села, а також його перспективні параметричні характеристики, як основні напрями реалізації концепції зрівноваженого розвитку доцільно прийняти: підвищення рівня загальної і професійної освіченості селян; підвищення підприємницької освіченості самоврядування (основне навантаження у процесі реалізації зрівноваженого розвитку сільських територій об'єктивно лягає на місцеве самоврядування, яке потребує відповідної освіти та навиків); розробка проектів зрівноваженого розвитку регіонів на рівні сільських рад; розширення університетської мережі служби дорадництва; диверсифікація сільськогосподарського виробництва і розвиток інших сфер підприємництва, у т. ч. агротуризму і зеленого туризму; державне регулювання процесів розвитку всіх сфер села на основі науково обґрунтованих підходів та ліквідація диспаритету цін на сільськогосподарську і промислову продукцію з використанням ринкових та адміністративних механізмів; розвиток кооперації і агропромислової інтеграції; удосконалення кредитного і банківського обслуговування тощо.

Відтак, фактологічною основою досліджень стала інформація про повсюдний в Україні незадовільний стан більшості соціально-економічних показників

функціонування сільських громад. Така ситуація є загально визнаною. Слід акцентувати увагу на відсутності достатньої наукової інформації, яка б пояснювала відмінності між окремими сільськими громадами як засобу пошуку напрямів виходу із депресивного стану. В силу зазначеного, основне проблемне коло питань полягає у необхідності аналізування тієї обставини, чому ринкові реформи в аграрному секторі не змогли забезпечити позитивного розвитку сільських територій.

Отже, традиційні підходи до аналізування ефективності функціонування аграрного сектору не забезпечують системного опису причинно-наслідкових зв'язків та факторів такої ефективності, а також інформаційної адекватності щодо стану й суті існуючих проблем. Як наслідок, висловлено припущення, що адекватність інформації і на цій основі – досягнення можливості для прийняття управлінських рішень, може бути забезпечена у тому разі, якщо сукупність відповідних показників аналізувати за функціональними і результативними показниками первинних економічних територій.

Отже, при визначенні принципів побудови моделей розвитку аграрного сектору і сільських територій запропоновано орієнтування на загально відому тезу про цивілізаційний рух у напрямі до постіндустріального суспільства. Таку точку зору та сукупність відповідних критеріїв сформульовано у роботах Д. Белла, Дж. Гелбрейта, Е. Тоффлера, Р. Арона, Д. Ростоу та ін. [6-7]. Прикладом їх узагальнення може бути [8]. Відповідно основними типами аграрного сектору виділено:

- 1) традиційно-екстенсивний;
- 2) адміністративно регульований;
- 3) індустріальний;
- 4) постіндустріальний .

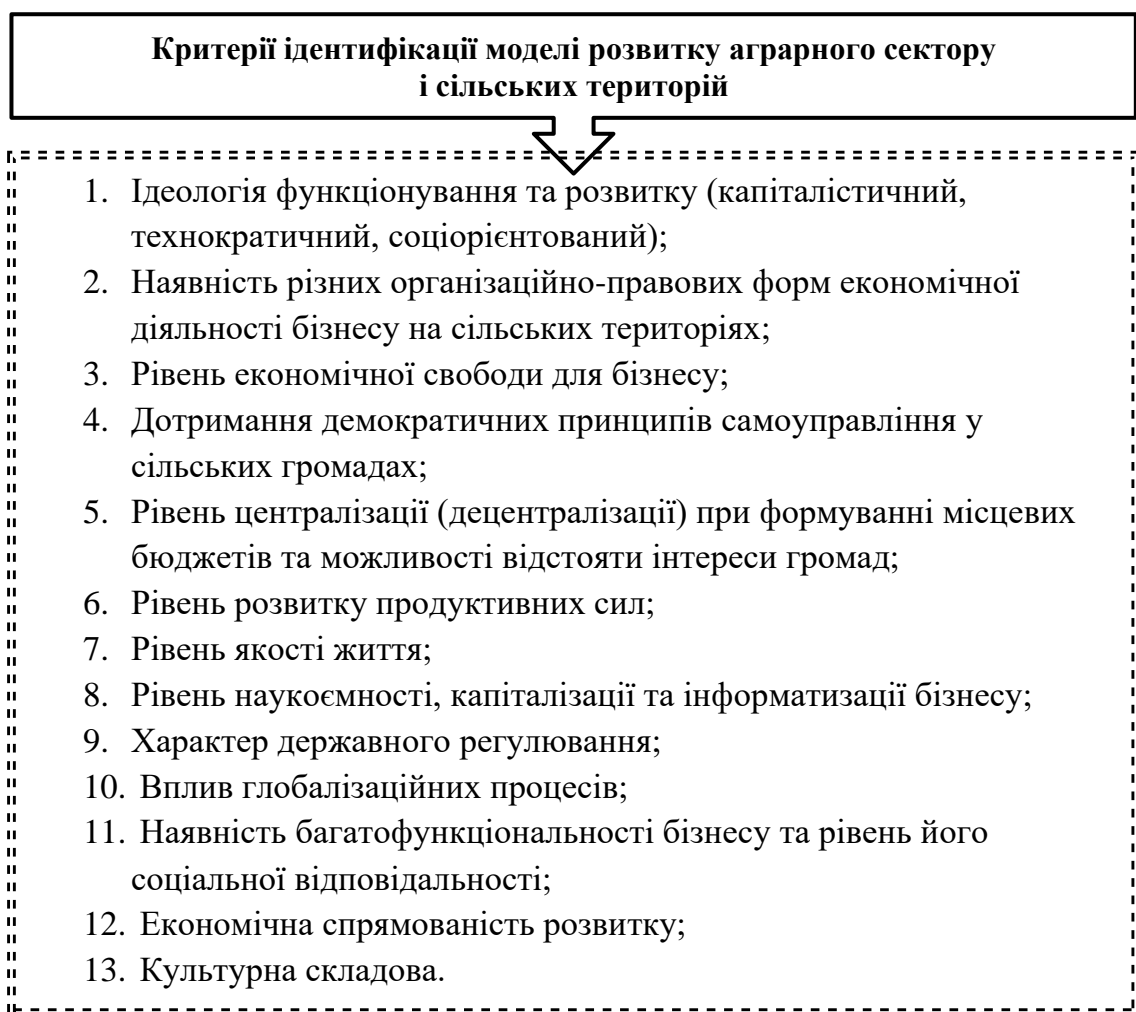
До традиційно-екстенсивних віднесено примітивні системи ведення сільського господарства мінімального рівня інтенсифікації та залучення до ринкового (товарного) обміну; вітчизняний аналог цього є наближеним до більшості особистих господарств населення. До адміністративно регульованих

віднесено системи сільського господарства феодального і соціалістичного типу, особливістю яких є домінування особливого політичного фактора над економічним. Індустріальний тип сільського господарства представляється характерним насамперед для інтенсивного виробництва, орієнтованого на ринок. Постіндустріальний тип характеризується поєднанням високого рівня продуктивності на основі економічно, екологічно та соціально узгодженого використання факторів інтенсифікації, що поєднується з високим рівнем інформатизації, наукового забезпечення, соціально-орієнтованого типу державного регулювання та аграрної політики за умови значного або ж визначального впливу процесів глобалізації. Слід підкреслити, що в реальному просторі найбільш поширеною є ситуація наявності/співіснування різних типів або їх гібридних (перехідних) аналогів.

Встановлено, що останнє є характерним для України, де сільське господарство продовжує залишатися багатотиповим. Суперечливість та неоднозначність ознак різних секторів вітчизняного сільського господарства слід віднести до чи не найяскравішої характеристики останньої. Відтак, як відзначалося, для аграрного сектору України характерними є наявність значних диспропорцій у галузевій структурі, ціноутворенні, ресурсному і фінансово-кредитному забезпеченні, а також низки соціально-економічних проблем. Саме тому можливо зробити висновок про те, що у галузі дотепер не спостерігається прогресивних змін системного характеру. Загальними причинами зазначеного є формування особливого типу недосконалої конкуренції, який сформовано в процесі ринкових реформ в Україні. Звідси, на нашу думку, загальний прогрес в аграрному секторі зокрема й країні в цілому визначатиметься тим, наскільки ефективно за часом і ресурсами відбуватиметься перехід до домінуючих ознак постіндустріального типу.

При визначенні типів сільського господарства використано занальновідомі підходи і критерії. Натомість, визначення місця і ролі сільських територій у кожному із зазначених типів аграрного сектору, а також «вмонтування» фактора територій до моделей розвитку галузі потребує чіткої інтерпретації

критеріїв для ідентифікації таких моделей. В авторській інтерпретації визначено такі критерії: ідеологія функціонування та розвитку; багатокладність економіки; рівень економічної свободи; дотримання демократичних принципів самоуправління у місцевих громадах; рівень централізації/децентралізації; рівень розвитку продуктивних сил; рівень якості життя; рівень наукоємності, капіталізації та інформатизації; характер державного регулювання; вплив глобалізаційних процесів; наявність багатофункціональності бізнесу та його соціальної відповідальності; екологічна домінанта функціонування і розвитку; роль культурного фактора (рис. 1)

Рис. 1. Характеристика критеріїв для визначення взаємоузгоджених моделей розвитку аграрного сектору і сільських територій

Джерело: власні дослідження

Перелік таких критеріїв та їх поєднання визначає принципову модель розвитку аграрного сектору і сільських територій. На відміну від

багатотипового сільськогосподарського виробництва в Україні, фактор сільських територій у галузевих моделях функціонування та розвитку до останнього часу мав єдину інтерпретацію, що й визначило повсюдність кризового стану місцевих громад.

Якщо розглядати територіальний підхід стосовно сільських територій України, то слід зазначити, що це є агроекономічною моделлю, яка являє собою сукупність економік, що базуються на основі системи взаємопов'язаних сільських територій. Центр ділової активності в даному випадку є серцевиною, навколо якої утворюються та функціонують система житлових поселень та відповідна їм соціально-культурна інфраструктура, сільськогосподарські, промислові та переробні підприємства, об'єднані у певний економічний вузол. Саме за сукупністю цих показників слід здійснювати диференціацію сільських територій, юридично закріплених в межах функцій і повноважень відповідної місцевої влади. Для аграрного сектору це, насамперед, рівень місцевих (сільських) рад. Таким чином, головним індикатором диференціації сільських територій повинні бути соціально-економічні індикативні характеристики конкретної сільської громади.

Відтак, основу адекватного щодо реалій та більш ефективного регіонального управління повинна складати локальна економічна територія як первинний елемент, що формує аграрний сектор держави [9]. Така територія є складною, багатогранною економічною одиницею, що має свій центр та організаційно-економічну структуру. Репрезентативна локальна економічна територія характеризується відповідними показниками: зосередження в межах системи певних видів діяльності (спеціалізація); доступність ресурсів (фінансових, трудових, інформаційних) та потенціал економії пов'язаних з цим витрат (табл.1). Характерною рисою місцевої економіки є також наявність відповідного потенціалу інноваційної та інвестиційної активності, а також показник ділової активності.

Таблиця 1

Показники оцінювання стану та рівня розвитку сільських територій

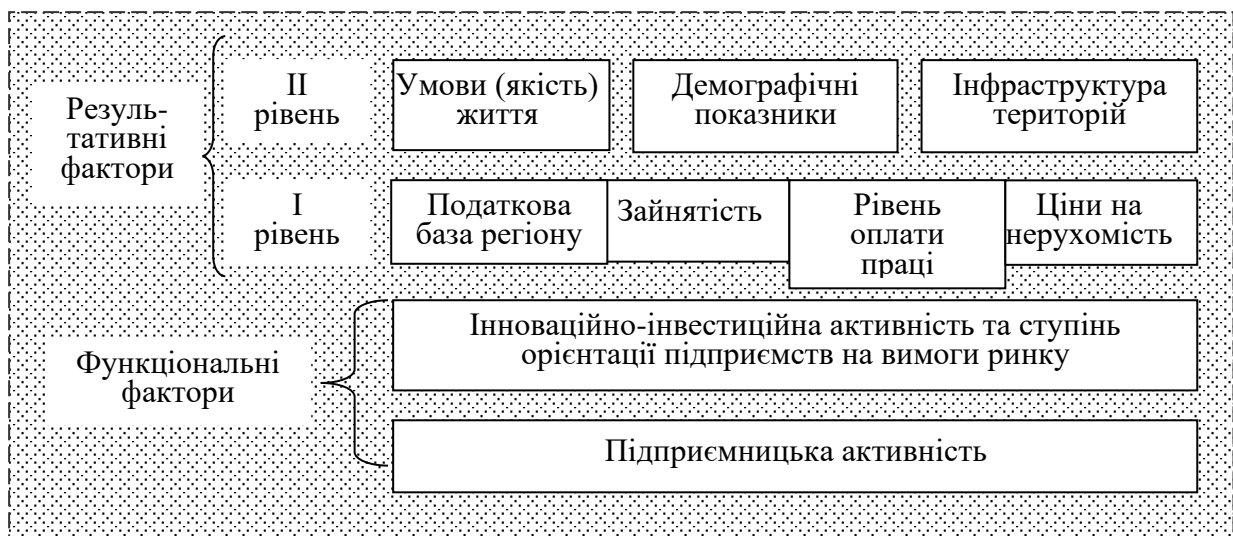
Показники	Зміст показників	Індикатори оцінювання
Інноваційно-інвестиційні	Рівень інноваційного розвитку та інвестиційного забезпечення	Кількість інноваційно-активних підприємств; інвестиції до основного капіталу; введення в дію окремих потужностей; витрати організацій на виконання науково-технічних робіт.
Зовнішньоекономічні	Рівень розвитку зовнішньоекономічної діяльності	Динаміка експорту товарів; динаміка імпорту товарів; експорт та імпорт давальницької сировини.
Екологічні	Ступінь забруднення навколишнього середовища	Кількість «екологічно небезпечних» підприємств регіону; викиди шкідливих речовин в атмосферу на 1 км ² території; наявність відходів I-III класів безпеки; екологічні платежі та витрати на охорону довкілля.
Соціальні	Рівень життя населення	Середньомісячна зарплата; працевдатне населення; рівень безробіття; заборгованість по зарплаті; кількість сімей, що знаходяться поза межею бідності; зайнятість молоді; використання фонду робочого часу; наявність навчальних закладів, лікарень, закладів відпочинку тощо.
Трудові	Характеристика ринку праці	Кількість осіб з вищою та середньою спеціальною освітою, тимчасово не працюючих, осіб алкогольно- та наркозалежних серед молоді, якісні оцінювання щодо можливості зміни роботи, попит і пропозиція робочої сили.
Ресурсні	Забезпеченість природними ресурсами	Наявність і якість с.-г. угідь у регіоні, забезпеченість населення землею та ступінь її використання, дорожнє покриття; наявність копалин стратегічного значення; водозабезпеченість та рівень газифікації.
Державні	Рівень державної підтримки	Розмір державних цільових і галузевих програм, пільгове оподаткування (дотації, фінансова підтримка, механізм здешевлення кредитів).
Ділової активності	Ступінь підприємницької активності	Кількість підприємств на 1000 осіб, середньомісячна заробітна плата найманих працівників, обсяги реалізованої продукції підприємств.

Джерело: власні дослідження.

Безумовно, відстеження такої кількості показників потребує значних обсягів статистичної інформації, витрат і часу на її збирання і обробку; певна частина цієї інформації у сучасному статистичному обліку є важкодоступною. Враховуючи зазначене, доцільним, вбачається, обмеження кількості критеріїв і показників, наведених в табл. 1. Відтак вважаємо, що існує чіткий алгоритм

опису функціонально-результуючих факторів у моделі ефективності функціонування репрезентативної сільської території (рис. 2).

Принциповим питанням є визначення функціональних та результативних факторів [10]. Відтак, до функціональних факторів віднесено критерії і показники підприємницької, інноваційно-інвестиційної активності та ступеня орієнтованості підприємств даної сільської території на вимоги ринку. До результатуючих віднесено критерії, які на умовному першому рівні характеризують податкову базу, зайнятість, рівень оплати та ціни на нерухомість у межах сільської території, на другому – демографічні характеристики, умови життя, показники, що відображають стан інфраструктури регіону тощо. Таким чином, будь-який вплив на стан сільської території повинен передбачати в якості об'єкта передусім функціональний рівень факторів, як первинний базис даного причинно-наслідкового ланцюга.

Рис. 2. «Дерево причинно-наслідкового ланцюга» у територіальній моделі розвитку аграрного сектору

Джерело: власні дослідження.

Результати проведених досліджень вказують на наявність таких характерних особливостей територіального підходу у ідентифікації моделі розвитку аграрного сектору та сільських територій: 1) сільська територія є основною економічною одиницею та цілісним регіональним утворенням; 2) економічна

структура національного рівня включає сукупність сільських територій; 3) рівень розвитку та продуктивність кожної сільської території забезпечує набір певних регіональних конкурентних переваг; 4) сільська територія є відкритою економічною системою, що змінює свої властивості відповідно до впливу зовнішніх та внутрішніх факторів; 5) функціонування сільської території як первинної економічної одиниці стосуються всієї національної території; 6) локальна економічна територія – це системне територіальне утворення із центром ділової активності та відповідною йому прилеглою територією; 7) існує високий ступінь економічної інтегрованості центру локальної економічної території та прилеглих територій; 8) кожне окреме регіональне утворення характеризуються відповідним рівнем техніко-економічних, соціальних, екологічних та показників, що характерні для даної сільської території або певної множини таких; 9) джерелом інноваційної активності та інвестиційного забезпечення є центр місцевої економіки, а також основою зростання підприємницького потенціалу; 10) саме розвиток сільської території здатний забезпечити зростання соціально-економічного розвитку держави, тобто саме це є основним ресурсом зростання економіки.

Висновки і пропозиції

Узагальнюючим висновком із зазначеного є теза про те, що політика регулювання та управління розвитком аграрного сектору чи національної економіки в цілому повинна будуватися на формуванні системи управління розвитком сільських територій. У випадку реалізації територіально орієнтованої політики управління розвитком аграрного сектору інститут сільських територій стає детермінантним фактором. В свою чергу, відповідно до особливостей вітчизняної моделі розвитку аграрного сектору пріоритетним є державна політика, що відповідає сукупності критеріїв і показників, характерних для моделі постіндустріального розвитку та ідеології збалансування економічного та соціального розвитку сільських територій.

Список використаних джерел:

1. Бородіна О. М. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект) / О. М. Бородіна, І. В. Прокопа // Економіка України. – 2014. – № 4. – С. 55–73.
2. Трегобчук В. М. Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій. Матеріали VII річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, Київ, 9-10 лист. 2005р. / Редкол.: П.Т. Саблук. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2005. – С. 69–76.
3. Іванько А. Основні напрями державної підтримки аграрного сектору Чернігівської області / А. Іванько // Управління сучасним містом. – 2005. – № 1–2 / 1–6 (17–18). – С. 206–213.
4. Андрушків І. П. Механізм інвестування інноваційного розвитку шляхом створення СВЕЗ / І. П. Андрушків // Вісник ЛКА. – Сер. екон. – Вип. 19. – Л., 2006. – С. 412–417.
5. Зінчук Т. О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: [монографія] / Т. О. Зінчук. – Житомир: ДВНЗ «Державний агроєкологічний університет», 2008. – 384 с.
6. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 330–342.
7. Раймон А. Этапы развития социологической мысли / А. Раймон; общ. ред. и предисл. П. С. Гуревича. – М.: Издательская группа «Прогресс». – 1992. – 608 с.
8. Історія економічних вчень: підручник / Л. Я. Корнійчук, Н. О. Титаренко, А. М. Поручник та ін.; за ред. Л. Я. Корнійчук, Н. О. Титаренко. – К.: КНЕУ, 2007. – 445 с.
9. Руда Л. П. Методичні підходи до визначення місцевих економічних територій / Л. П. Руда // Збірник наук. праць Вінницького нац. аграрного університету. Сер. : Економічні науки. – 2012. – Вип.1 (56). – С. 83–90.

10.Руда Л. П. Методичні основи оцінювання та моделювання ефективності функціонування сільських територій / Л. П. Руда // Інноваційно-технологічні аспекти формування сучасного конкурентоспроможного АПК України : [монографія] / за ред. Ю. О. Нестерчук. – Умань: Візаві, 2014. – С. 43–49.

Руда Л.П.

Причепя И.В.

Винницкий национальный технический университет

**ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА И СЕЛЬСКИХ
ТЕРРИТОРИЙ**

Резюме

В статье исследованы перспективные направления совершенствования модели развития аграрного сектора. Осуществлен основательный анализ научных взглядов на проблемы развития аграрного сектора и сельских территорий. Обоснована необходимость создания адекватной методической базы анализа сельскохозяйственного производства как основы для принятия управленческих решений. Установлены критерии идентификации модели развития аграрного сектора. Определены показатели оценки состояния и уровня развития сельских территорий.

Ключевые слова: аграрный сектор, модели развития, сельские территории, эффективность, общины, управления.

Ruda L.P.

Prychepa I.V.

Vinnitsia National Technical University

**PERSPECTIVE DIRECTIONS FOR IMPROVING MODEL OF
AGRICULTURAL SECTOR AND RURAL AREAS**

Summary

In the article prospective directions of perfection of the model of development of agrarian sector are investigated. A thorough analysis of scientific perspectives on the problems of development of the agrarian sector and rural territories has been carried out. The necessity of creating an adequate methodological basis for analyzing agricultural production as a basis for making managerial decisions is substantiated. The criteria for identifying the model of development of the agrarian sector are established. The indicators of evaluation of the status and level of development of rural territories are determined.

Key words: agrarian sector, development models, rural territories, efficiency, communities, management.